

יעקב וישראל

וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שְׁכֶם כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שְׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים וְתוֹכַל: (בראשית לב כט).¹

וַיִּבֶן יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שְׁכֶם ... וַיַּחַן אֶת פְּנֵי הָעִיר: וַיִּקַּח אֶת חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֶהְלוּ ... וַיַּצֵּב שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: (בראשית, סוף פרק לג).²

וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים שְׁמֹךְ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֹךְ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֹךְ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: (בראשית לה י).³

וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמֹךְ אַבְרָם וְהָיָה שְׁמֹךְ אַבְרָם כִּי אַב הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְתִּיד: (בראשית יז ה).⁴

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא יז ויהי בחצי הלילה – המלאך גזר והקב"ה מקיים

כתיב: "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים האומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם" (ישעיה מד כו). רבי ברכיה בשם ר' לוי: מי שהוא מקיים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, אין אנו יודעים שהוא אומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה? אלא מלאך אחד נגלה על אבינו יעקב ואמר לו: לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל וגוי' (בראשית לב כט) - נגלה הקב"ה לקיים את גזירתו של אותו מלאך.⁵

ברכות דף יג עמוד א – בין אברהם ליעקב

"אברם הוא אברהם" (דברי הימים א א כז) - בתחילה נעשה אב לארם, ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו.⁶ "שרי היא שרה", בתחילה נעשית שרי לאומתה, ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו. תני בר קפרא: כל הקורא לאברהם אברם - עובר בעשה, שנאמר: "והיה שמך אברהם" (בראשית יז ה). רבי אליעזר אומר: עובר בלאו, שנאמר: "ולא יקרא עוד את שמך אברם" (שם) ...⁷ אלא מעתה, הקורא ליעקב "יעקב" הכי נמי? - שאני התם,

¹ כך הוא במאבק יעקב והמלאך, לאחר שיעקב מתעקש שיברך אותו טרם שייתן לו ללכת. ראה דברינו [מאבק יעקב והמלאך](#) בפרשה זו. והברכה היא: שינוי השם. אלא שהמלאך קפץ והקדים את השכינה.

² יעקב לא ממתין הרבה וטובע את מטבע הלשון "אלוהי ישראל", לאחר שצלח בשלום את המפגש עם עשו, בא שלם עיר שכם, קונה חלקת שדה, חוזר ומתיישב בארץ ובונה מזבח ולכאורה משלים את נדרו אשר נדר ביציאתו לחן בחוסר כל. ראה אמנם הביקורת על מעשה זה בבראשית רבה עט ח: "ויקרא לו אל אלהי ישראל, אמר: אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים" ובגלל זה נענש במעשה דינה. (ראה דיון על מדרש מיוחד זה בדברינו [המדרש המעצים](#) ובדברינו [מאבק יעקב והמלאך](#)). האם בגלל שקפץ ולא המתין? האם כבר השם והתכונה "ישראל" בוערים בו?

³ אם תאמר ששינוי השם מיעקב לישראל הוא לשעתו ותחת האירועים הסוערים סביב [מפגש יעקב ועשו](#) (ראה דברינו בנושא זה) ויעקב קפץ ואימץ את השם ישראל רק ע"ס דברי המלאך, באה התורה וחוזרת ומאשרת את שינוי השם, לאחר שנרגעו רוחות עשו ורוחות שכם ודינה (ופטירת רחל?). ראה שינוי שם זה (השני) בהקשר הרחב של ברכת הארץ והזרע: "ויקרא אלהים אל יעקב עוד בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֶרֶץ וְיִבְרַךְ אֹתוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים שְׁמֹךְ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֹךְ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פְרָה וְרִבְיָה גוֹי וְקָהַל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ וּמְלָכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיִּצְחָק לְךָ אֶתְנַנֶּה וְלִיִּצְחָק אֶחָדֶיךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ". השווה עם "אישוש הברכות ביד יעקב" שרבי אבהו מקדים לברכת יצחק כאשר הוא משלח אל יעקב לחרון (בראשית רבה סז יב), ואילו רבי אייבו מאחר לפרשתנו (בראשית רבה עח יא), לאחר הפיוס עם עשו שאמר ליעקב: "יש לי רב אחי יהי לך אֲשֶׁר לך" (בראשית לג ט).

⁴ האנלוגיה של שינוי השם של יעקב (השינוי השני) עם שינוי השם של אברהם, היא ברורה למדי ובאה לידי ביטוי בתוכן ובמילים כמעט זהים. השווה הפסוקים אצל יעקב שהבאנו בהערה הסמוכה, עם אלה שאצל אברהם: "אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתְּךָ וְהִייתָ לְאֵב הַמּוֹן גּוֹיִם: וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמֹךְ אַבְרָם וְהָיָה שְׁמֹךְ אַבְרָם כִּי אַב הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְתִּיד: וְהִפְרַתִּי אִתְּךָ בְּמֵאֵד מְאֹד וְנִתְתִּיד לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּךָ יֵצְאוּ: וְהִקַּמְתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זָרְעֶךָ אֶחָדֶיךָ לְדֹרֹתֶם לְבְרִית עוֹלָם לְהִיּוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלִזְרַעְךָ אֶחָדֶיךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֵת עוֹלָם וְהִייתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים". המשותף לסבא (אברהם) ולנכד (יעקב), ששמותם מוחלפים, ראה ירושלמי ברכות פרק א: "ולמה נשתנה שמו של אברהם ושמו של יעקב ושמו של יצחק לא נשתנה? אלו - אבותן קראו אותן בשמן. אבל יצחק הקב"ה קראו יצחק, שנאמר: וקראת את שמו יצחק". כעת לשלושת האבות יש שם שהקב"ה נתן להם. האם זו מעלה ליצחק על פני אברהם ויעקב? ראה דברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות.

⁵ וכן הוא בפסיקתא דרב כהנא פיסקא ז - ויהי בחצי הלילה. שינוי השם השני מיעקב לישראל הוא חיזוק דבר המלאך ע"י הקב"ה, בכפסוק: מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, ותוספת המדרש: נגלה הקב"ה לקיים את גזירתו של אותו מלאך. וכלשון אחרת של המדרש: "אין קיום השטר, אלא בחותמי" (שכל טוב, פסיקתא זוטרתא). ראה גם פירוש רד"ק לפסוק הראשון שהבאנו, שדברי המלאך היו: "בשורה היא שבשרו שהקב"ה יקרא שמו ישראל, וכן עשה בבית אל. ולפיכך אמר שם: ויקרא שמו ישראל, ולא אמר כן הנה, אבל טעם השם גלה לו המלאך". שינוי השם השני בבית אל, בעקבות השלמת הנדר שנדר יעקב בצאתו לחרון, הוא השינוי הרשמי, מפי אל בבית אל. שינוי השם הראשון, מפי המלאך, הוא רק הגילוי של "טעם השם" ובהקשר של המאבק (השירה) עם האל.

⁶ וכבר העירו המפרשים שהר"ש שמורה על מוצאו של אברהם מארם (אבי ארם) לא נעלמה משמו של אברהם גם לאחר שנעשה אב המון גוים. ראה פירושי רש"י ואבן עזרא בראשית יז ה, וראה רשב"ם שארמי אובד אבי הוא אברהם.

⁷ בקטע שהשמטנו מתייחסת הגמרא לגבי שרה ואומרת שהציווי לקרוא לשרי שרה, היה רק פרטי לאברהם ואין בכך איסור כללי. אבל במקרא, נראה שמרגע ששונה שמה לשרה, שוב אין "שרי" במקרא.

דהדר אהדריה קרא, דכתיב: "ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב" (בראשית מו ב).⁸ מתיב רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר זבידא: "אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם" (נחמיה ט); אמר ליה: התם נביא הוא דקא מסדר לשבחיה דרחמנא מאי דהוה מעיקרא.⁹

בראשית רבה מו ה, פרשת לך לך – יעקב וישראל – מי עיקר ומי משני

"ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם" (בראשית יז ה) – בר קפרא אמר: כל מי שקורא לאברהם אברם, עובר בעשה. אמר ר' לוי: בעשה ולא תעשה: "ולא יקרא עוד את שמך אברם" – בלא תעשה, "והיה שמך אברהם" – בעשה. והרי אנשי כנסת הגדולה קראוהו אברם: "אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם וְהוֹצֵאתוּ מֵאוּר כְּשִׁדְיִים וְשִׁמְתֶם שְׁמוֹ אַבְרָהָם" (נחמיה ט ז);¹⁰ שִׁנָּה היא, היא שעד שהוא אברם בחרת בו...¹¹ כיוצא בו, הקורא לישראל יעקב, עובר בעשה? שנוי: לא שיעקר שם יעקב, אלא ישראל עיקר ויעקב טפלה. ר' זבידא בשם ר' אחא: מכל מקום יעקב שמך, "כי אם ישראל יהיה שמך" (בראשית לה י) – יעקב עיקר וישראל טפלה.¹²

תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק א – השוואה עם גאולת מצרים וגאולת העתיד

מזכירין יציאת מצרים בלילות. אמר ר' לעזר בן עזריה: הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שאשמע שתאמר יציאת מצרים בלילות. עד שדרשה בן זומא, שנאמר: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך" (דברים טז ג). "ימי חיידך" – הימים, "כל ימי חיידך" – הלילות. וחכמים אומרים: "ימי חיידך" – העולם הזה, "כל ימי חיידך" – להביא לימות המשיח.¹³

אמר להם בן זומא: וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח? והלא כבר נאמר: "לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפון" (ירמיהו כג ז-ח)! אמרו לו: לא שתיעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא יציאת מצרים מוסף על מלכויות. מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפלה. כיוצא בו: "לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל וגוי" – לא שיעקר שם יעקב ממנו, אלא שיהא יעקב מוסף על ישראל. ישראל עיקר ויעקב טפלה.¹⁴

⁸ ההשוואה עם אברהם, שמרגע ששמו הוחלף מאברם לאברהם שוב אין שום חזרה על אברם (חוץ ממקרה אחד שאנחנו אומרים בכל יום ושהגמרא מיד תתייחס אליו), מתבקשת מאליה. ובעצם, גם עם שרי – שרה. תשובת הגמרא היא לשני הכיוונים. לכיוון של אברהם (ושרה), נותנת הגמרא נימוק ענייני. יש כאן הרחבת השם, שינוי מהות במסגרת השם הקיים (עם הרי"ש שנשארה). ראה דברינו [אב המון גויים](#) בפרשת לך לך. אך לגבי יעקב, אין הגמרא נותנת הסבר ענייני, רק קובעת כעובדה שהמקרא עצמו ממשיך לקרוא ליעקב: יעקב ולפיכך אין בכך איסור. "ועוד חזר הקב"ה בלכתו למצרים וקראו יעקב, ולכך משה רבינו ע"ה קראו יעקב, שנאמר: זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב (דברים ט כז)" (מדרש שכל טוב (בובר) בראשית לה). ובפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית לה: "ויקרא את שמו ישראל. הקב"ה קראו ישראל, אבל לא הוזהרו ישראל שלא לקרותו יעקב, משה רבינו קראו יעקב, שנאמר זכור לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב (שמות לב יג). ומנין היה לו למשה רבינו לקרותו יעקב? לפי שנאמר: אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב". אין כאן נימוק ענייני מדוע באמת לא מוחלף השם יעקב בישראל בדומה לאברם אברהם ושרי שרה, ואנחנו רק יכולים לנסות לנחש אותו. אבל אין צורך, נראה אותו בבראשית רבה הסמוך.

⁹ הנביא מספר בשבחו של המקום, שבחר באברהם עוד כשנקרא אברם, עוד בהיותו באור כשדים, ארם נהריים. ובלשון בראשית רבה שנראה להלן: "שעד שהוא אברם בחרת בו". מה גם שהוא בא לספר שבעקבות הבחירה וההשתקעות בארץ, שינה ה' את שמו לאברהם. ומי הוא שמכונה כאן 'נביא'?

¹⁰ לא ברור מה עניין אנשי כנסת הגדולה לספר נחמיה, האם הם חברו ספר זה? ערכו אותו? הכניסוהו לכתבי הקודש? ראה גמרא בבא בתרא טו ע"א המפרטת מי כתב איזה ספר מ"ד ספרי הקודש. ושם עזרא הוא שכתב את ספר נחמיה (שהוא חלק בלתי נפרד מספר עזרא). אך לעיל בגמרא ברכות, מתייחסים למי שכתב את ספר נחמיה (עזרא), לפחות את הפסוק הנדון, בשם נביא. עזרא הוא גם נביא וגם מראשי הכנסת הגדולה, ראה ספר הלכות גדולות הקדמה עמוד כ: "משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוהו לאנשי כנסת הגדולה: חגי זכריה ומלאכי ועזרא וסיעתו". ראה דברינו [פרקי אבות פרק א משנה א](#) בפרשת שמיני.

¹¹ גם כאן, בקטע שהשמטנו, יש התייחסות לשרה והתשובה, כמו בגמרא ברכות לעיל: "הוא שנצטווה עליה" – רק אברהם.
¹² מדרש בראשית רבה משלים את החסר בגמרא ונותן הסבר ענייני לכפילות השם יעקב ישראל, בניגוד לאברם אברהם. יעקב וישראל הם שני שמות חלופיים ומשלימים, שתי תכונות וקווי אופי ברורים של יעקב. אברהם לעומת זאת, מרחיב את שמו הקודם "אברם הוא אברהם". הוא מקבל תוספת, לא פן אחר. אחרי שהורחב שמו לאב המון גויים, עדיין הוא מכיל את שם העם המקורי ממנו יצא. האוניברסליות איננה מעלימה את המקור. הדרך היחידה לשמר את המקור של יעקב, היא להמשיך להשתמש בשם הזה, לצד ישראל, משום שישראל לא מכיל את יעקב בשום צורה, הוא שם מנוגד, לא משלים. אך עדיין יש להכריע מי משני השמות האלה הוא העיקר, השם המוביל, המציין את תכונות המרכזית של "בחיר שבאבות" (או "בחור באבות", בראשית רבה עו א, מדרש שכל טוב בראשית לג), ישראל או יעקב. ובכך נחלקו במדרש: בר קפרא – ישראל עיקר ויעקב טפלה, ור' זבידא בשם ר' אחא – יעקב עיקר וישראל טפלה.

¹³ עד כאן קטע המוכר לנו היטב מהגדה של פסח. מכאן ואילך קטע פחות ידוע שאולי לא בכדי לא מובא בהגדה, בה יציאת מצרים היא העיקר. ואיך כל זה קשור לנושא שלנו?

¹⁴ סביר שתוספתא זו היא המקור למדרש בראשית רבה הנ"ל, אשר משמיט את ההשוואה עם יציאת מצרים והגאולה לעתיד לבוא, כנראה משום שהוא מתמקד בהשוואה עם אברהם שהיא מעניינת. אבל עפ"י התוספתא, כמו שלעתיד לבוא, תהיה הגאולה באחרית

רש"י בראשית פרק לב פסוק כט

לא יעקב - לא יאמר עוד שהברכות באו לך בעקבה וברמיה כי אם בשררה ובגלוי פנים, וסופך שהקב"ה נגלה עליך בבית אל ומחליף את שמך, ושם הוא מברכך, ואני שם אהיה ואודה לך עליהן.¹⁵
 וזהו שכתוב: "וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו" (הושע יב ה) - בכה המלאך ויתחנן לו. ומה נתחנן לו? "בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו" (שם) - המתן לי עד שידבר עמנו שם.¹⁶ ולא רצה יעקב. ועל כורחו הודה לו עליהן, וזהו: "ויברך אותו שם" (פסוק ל) - שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה.¹⁷

בראשית רבה עח ב

"ויאמר שלחני כי עלה השחר" - שהגיע זמן קילוסי לקלס להקב"ה. אמר לו: יקלסו חבריך. אמר לו: איני יכול, למחר אני בא לקלס והן אומרין לי: כשם שלא קילסת אתמול, כך אין אתה מקלס היום. אמר לו: כְּלִיְתָ, סִיפְתָ!¹⁸ "לא אשלחך כי אם ברכתני". אמר לו: אותם המלאכים שבאו אצל אברהם, לא פירשו ממנו אלא בברכה. אמר לו: אותם נשתלחו על מנת כך, אבל אני לא נשתלחתי לכך. אמר לו: כְּלִיְתָ, סִיפְתָ! "לא אשלחך", ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמן: אמר לו: מלאכי השרת על ידי שגילו מסטורין של הקב"ה, נדחו ממחיצתן קל"ח שנה,¹⁹ אשמע לך ואדחה ממחיצתי? אמר לו: כְּלִיְתָ, סִיפְתָ! "לא אשלחך כי אם ברכתני". א"ר הונא: בסוף אמר: אני מגלה לו. אם אומר לי הקב"ה: למה גלית לו? אני אומר לפניו: ריבוננו של עולם, בניך גוזרים גזירות ואין אתה מבטל גזירתם, ואני הייתי יכול לבטל גזירתם? אמר לו: עתיד הוא להיגלות עליך בבית אל ולהחליף את שמך ואני עומד שם. זהו שכתוב: "בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו" (הושע יב ה). "עמך" אין כתיב כאן, אלא "עמנו".²⁰

חזקוני בראשית פרק לה

"שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב" לבד, כי שני שמות יהיו לך: יעקב וישראל.²¹ שאם יעקב מכל וכל את יעקב שמך, יאמרו כי בשביל עוקבה נקרא שמך יעקב, כדכתיב: "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים",

הימים עיקר, אך עדיין יזכרו את יציאת מצרים, כך גם היחס בין השם ישראל שהוא העיקר והשם יעקב שהוא אמנם טפל לו, אך לא נעלם. האם יש בהשוואה זו (ישראל = ימות המשיח, יעקב = העולם הזה), משהו מעבר לאנלוגיה ספרותית פשוטה? האם רק לעתיד לבוא, כאשר ישראל ישתרר בעולם (מה שהמדרש מכנה: מלכויות) וכולם יכירו בערכו, יתמלא שמו וייעודו? ועד אז הוא תמיד בבחינת יעקב, או יעקב וישראל מעורבבים? ע"כ, ראה תוספתא זו (חלקה השני) גם בגמרא ברכות יב ע"ב, בקטע שאגב מופיע לפני הקטע שהבאנו לעיל, ושם ממשיכה הגמרא לפתח את הרעיון בדרשת אמוראים הבאה: " .. וכן הוא אומר: אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו (ישעיהו מג). אל תזכרו ראשונות - זה שעבוד מלכויות, וקדמוניות אל תתבוננו - זו יציאת מצרים. הנני עשה חדשה עתה תצמח (שם) - תני רב יוסף: זו מלחמת גוג ומגוג. משל, למה הדבר דומה - לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה זאב; פגע בו ארי וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי; פגע בו נחש וניצל ממנו, שכח מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש; אף כך ישראל - צרות אחרונות משכחות את הראשונות". האם נסחפו כאן האמוראים בדרשה שהולכת מעבר לדרשת התוספתא? הרי כל הדגש בתוספתא הוא שיציאת מצרים והשם יעקב אינם נעלמים. אז מדוע במשל יישכחו מעשה הזאב והארי מפני מעשה הנחש?

¹⁵ וכן פירש רש"י בפעם השנייה שמוחלף שמו של יעקב, בפרק לה פסוק י: "לא יקרא שמך עוד יעקב - לשון אדם הבא במארב ועוקבה אלא לשון שר ונגיד". לא עוד יעקב, לא עוד "כי כל אֶחָ עֲקֹב יַעֲקֹב" (ירמיהו ט ג), אלא שר ונגיד. אבל גם רש"י לא מציע להחליף את הש"ן השמאלית בש"ן ימנית ולומר שכעת אתה כבר ישר עם אל ... ראה דברינו [ספר הישר](#) בפרשת ויחי על האבות שנקראו ישרים. ואיך פותר רש"י את הבעיה של המשך אזכור השם יעקב לצד ישראל, בפרט לאור החשש שהוא מגלה שהשם יעקב תמיד מזכיר את העוקבה והרמייה שעשה יעקב? "לא יעקב יאמר עוד שמך", אומר רש"י, אין פירושו שהשם יעקב לא יהיה עוד בשימוש, אלא שלא יאמר עוד עליך שהשם יעקב (ותכונתו המשתמעת) מייצג אותך, לא עוד ירננו הבריות עליך.

¹⁶ המלאך מבקש מיעקב שימתין להחלפת שמו ע"י הקב"ה בבית אל (לאחר שיקיים את נדרו), אך יעקב לא מסכים.
¹⁷ בעקבות חלק זה של רש"י, אנחנו מציעים את הרעיון שאולי בנוסף לכך שהשם יעקב לא מתחלף ונשאר לצד השם החדש ישראל, הוא מקבל גם משמעות חדשה של עקביות ועקשנות במקום תחמנות ורמייה. ולכן הוא לא נעלם. הנה העקשנות הראשונה, יעקב לא מוכן לקבל את המילה של המלאך שעתיד הקב"ה להחליף את שמו בבית אל. הוא מתעקש ששינוי השם יהיה כאן ועכשיו, לפני המפגש עם עשו ועוד לפני שהשלים את נדרו לחזור לבית אל ולהקים שם בית אלהים. מתעקש ומצליח.

¹⁸ ובארמית: שייצטטיבת. לא ברור מה בדיוק פשר הביטוי, אבל נראה שהמשמעות היא: סיימת דבריך? אינני שומע לך.
¹⁹ הכוונה למלאכים שבאו ללוט לסדום וגילו שהם באים להפוך את העיר: "כי משחיתים אנחנו את המקום הזה" (בראשית יט יב-יג). ראה בראשית רבה פרישה נ סימן ט.

²⁰ עברנו לפרשני המקרא אבל לנוכח דברי רש"י: "שהיה מתחנן להמתין לו ולא רצה", אנחנו 'נאלצים' לעשות תחנת ביניים במדרש זה שמחבר אותנו גם למדרש פסיקתא רבתי בו פתחנו, הדן במתן השם פעמיים ע"י המלאך וע"י הקב"ה. מספר טעמים כבר ניתנו לכפילות זו, כולל דברי הפסיקתא עצמה לעיל: "נגלה הקב"ה לקיים את גזירתו של אותו מלאך", אבל כאן המלאך מצטדק בכך שבני האדם הם שגוזרים: "בניך גוזרים גזירות ואין אתה מבטל גזירתם, ואני הייתי יכול לבטל גזירתם?". ממדרש זה נראה שיעקב הוא זה שבמאבקו עם המלאך, יאה זה שרו של עשו או מיכאל, נתן לעצמו את השם ישראל. אבל לא יכול היה יעקב ואולי גם לא רצה למחוק את השם "שנתנו לו אביו ואמנו" ושגרם לשם ישראל להתגלות כבר כאן. שני שמות לו: יעקב ישראל.

²¹ פרשנים רבים לפני חזקוני כבר עמדו על הרעיון ש"שמך יעקב" פירושו שהשם יעקב נשמר, וכן שיש להוסיף את המילה "לבד" או "לבדו" בפסוק וזו אולי משמעות המילה "עוד" בפסוק. הראשון הוא אולי רס"ג שמפרש: "לא יקרא שמך יעקב בלבד אלא גם ישראל" וכן אבן עזרא: "לא יקרא שמך עוד יעקב לבדו כי גם ישראל" ועוד. ראה גם פירוש חזקוני לפרשת נצבים (דברים ה ג): "לא את אבותינו לבדם כרת, את הברית, כי אתנו אנחנו. דוגמא, לא יקרא שמך עוד יעקב לבד כי אם ישראל עמו".

ויקראו שמך פעמים כך ופעמים כך. אבל באברהם לא נאמר שמך אברם. לפיכך, הקורא לאברהם אברם עובר בעשה. "כי אם ישראל יהיה שמך" - לשון שררה כדכתיב: כי שרית עם אלקים ונאה לך שם זה כי מלכים מחלצין יצאו.²²

רמב"ן בראשית פרק מו פסוק ב

"ויואמר יעקב יעקב" - אחר שאמר לו השם לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא. וכן הוא נזכר בפרשה הזאת שלושה פעמים. אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אלהים ועם אנשים ויוכל, אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עלה, כי מעתה הגלות תתחיל בו. וזה טעם: "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו" (פסוק ח), כי בשם בני ישראל יבואו שמה, כי יפרו הבנים וירבו ויגדל שמם וכבודם, אבל יעקב הוא עתה ברדתו שם.²⁴

ספורנו בראשית פרק לה

"שמך יעקב" - אני מקיים לך עתה זה השם, שתהיה קיים אתה לבדך בעקב ובסוף כליון כל שאר האומות, כאומר: "כי אעשה כלה בכל הגוים, ואותך לא אעשה כלה" (ירמיהו מו, כח): לא יקרא שמך עוד יעקב. וכאשר יתקיים ענין שם יעקב, שתישאר בסוף אתה לבדך, כאומר: "הן עם לבדד ישכון" (במדבר כג, ט), אז לא יהיה ענין עוד לשם יעקב.²⁵

מדרש אגדה (בובר) ויקרא פרק יט²⁶

"קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם" (ויקרא יט ב) - אמר הקב"ה לישראל: עד שלא בראתי העולם, היו מלאכי השרת מקלסין אותי בכס, ומקדישין שמי, והם אומרים: "ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם" (דברי הימים א טז לו). וכיון שנברא אדם הראשון, אמרו המלאכים לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, זה הוא שאנחנו מקלסין אותך בו?²⁷ אמר להם הקב"ה: לאו, גנב הוא זה, שנאמר: "ותאכל מן העץ אשר צויתך וגו' " (בראשית ג יז). נח בא, אמרו המלאכים: ריבוננו של עולם, זה הוא? אמר להם: לאו, שיכור הוא, שנאמר: "וישת מן היין וישכר" (בראשית ט כא). בא אברהם, אמרו לפניו: ריבון העולמים, זה הוא? אמר להם: לאו, גר הוא, ואתם הייתם אומרים: "ברוך ה' אלהי ישראל" (תהלים מא יד).²⁸ בא יצחק, אמרו: ריבוננו של עולם, זה הוא?

²² חזקוני כדרכו במקומות רבים, מפתח את פירושו רש"י והולך בעקבותיו. כאן נראה כאילו הוא מתנגד לו, אך בסופו של דבר הם מכוונים לאותו רעיון. בניגוד לכאורה לרש"י, חזקוני לא חושש מהשם יעקב ומהתזכורת שהוא נותן למעשה העוקבה והרמייה של יעקב. אדרבא, אומר חזקוני, אילו נעקר השם יעקב מכל וכל, זהו שהיה גורם לבריות לרנן ולהזכיר את השם המקורי שניתן לו בלידתו. "שמך יעקב" ואין להתכחש לכך. תוספת השם ישראל, היא שמעקרת את העוקבה והרמייה. המשך קריאת יעקב גם בשם יעקב וגם בשם ישראל, "ויקראו שמך פעמים כך ופעמים כך", היא המטרה. לא זכינו להבין היגיון זה עד תומנו, והמחזקנו ומאלפנו בדברי החזקוני יזכה לברכת יישר כוח ולכל מילי דמיטב.

²³ התגלות ה' אל יעקב ערב ירידתו מצרימה, בפרשת ויגש, לאחר שנודע לו שיוסף חי והוא מושל בארץ מצרים. הפרק מתחיל במילים: "ויסע ישראל" וגם בתיאור ההתגלות מופיע ישראל: "ויאמר אלהים אל ישראל", אבל בפנייה עצמה: "יעקב, יעקב". ראה פרק מו שם.

²⁴ השווה פירוש רמב"ן זה עם פירושו בפרשתנו פרק לה: "שמך יעקב - יאמר כי עתה עודך אתה נקרא יעקב, אף על פי שהחליף שמך שרו של עשו, כי הוא לא נשתלח לך להחליף את שמך, אבל מעתה לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, וזה טעם ויקרא את שמו ישראל. או ירמוז שקרא את שמו ישראל מוסף על יעקב, לא שייאסר להיקרא יעקב". כל זה אצלנו, בחזרתו של יעקב לארץ (שאולי כאן ניתן לראשונה בהיסטוריה לקרוא לה ארץ ישראל), אבל בירידה למצרים, מתבטלת או לפחות נדחית לכמה שנים טובות, הברכה: "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל". רמב"ן לא מנסה לתת הסבר מקיף לשימוש בשם יעקב מול ישראל במקרא, דבר שנדמה לנו שרבים ניסו וכשלו בו. הוא מתייחס רק להתגלויות של הקב"ה ליעקב, ללשון בו הקב"ה פונה אליו (שנראה שכולן בשם יעקב). יש לצרף רמב"ן חשוב זה לדברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) שכתבנו לפרשת ויגש ולגישה הכוללת של רמב"ן לגבי ירידת יעקב למצרים בה הרחבנו שם. ראה גם דברינו [מוטיב הגלות בספר בראשית - שיטת רמב"ן](#), בפרשת ויחי.

²⁵ ראה פירושו גם בפרק לב בנתינת השם ישראל ליעקב ע"י המלאך: "לא יעקב יאמר עוד שמך. לקץ הימין שתקיים אחר אבדן האומות, ובכן יהיה כבר מקיים בך ענין יעקב, המורה קיים בסוף, ולכן לא יפול עליך אז עוד שם יעקב להורות שתהיה בעקב ובסוף כל האומות". השם יעקב, על פי ספורנו, נשאר עד קץ הימים, עד עקב וכליון כל האומות ומסמל את מי שהצליח לשרוד לאורך כל ההיסטוריה הארוכה ונשאר בסוף לבדו, בעקב. השווה עם הפסוק: "ויוותר יעקב לבדו" וכל הפירושים הסימבוליים שם. השווה ספורנו זה עם התוספתא שהבאנו לעיל והערת השוליים שלנו שם.

²⁶ ראה מקבילה למדרש זה בתנחומא פרשת קדושים סימן ב ואנו העדפנו את נוסח מדרש אגדה שנראה לנו ברור יותר. שאתה הוא אלוהיו.²⁷

²⁸ נראה להסביר שגר איננו ישראל במקורו. ואולי גם בגלל המשך הפסוק "מן העולם ועד העולם". וזה מדרש תמוה שהרי אנחנו אומרים אלהי אברהם שהוא ראש לכל הגרים. ואולי באנו בדלת האחורית לדיון אם גר יכול לומר אלהינו ואלהי אבותינו. ראה שוב דברינו [אב המון גויים](#) בפרשת לך לך, גם [כולנו גרים](#) בחג השבועות, בפרט שיטת הירושלמי והרמב"ם כנגד משנה מפורשת במסכת ביכורים. ובמקבילה בתנחומא הנוסח הוא: זה גר שיצא ממנו ישמעאל, נוסח שפותר בעיה אחת ויוצר אחרת.

אמר להם: לאו, מפני שהוא אוהב לשונאי, שנאמר: "ויהי יצחק את עשו" (בראשית כה כח). בא יעקב, אמרו: ריבון העולמים, זה הוא? אמר להם: הין. אמרו: אנחנו לא אמרנו לפניך אלא "אלהי ישראל", וזה יעקב שמו! אמר להם: אני אמרתי לו: "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך" (בראשית לה י), ונקראו כל ישראל על שמו. באותה שעה קידש הקב"ה את ישראל לשמו, שנאמר: "ישראל אשר בך אתפאר" (ישעיה מט ג).²⁹

וַיְבֹא יַעֲקֹב שְׁלֹם עִיר שָׁכֶם ... וַיַּחֲנוּ אֶת פְּנֵי הָעִיר: וַיִּקְּנוּ אֶת חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֶהְלוּ ... וַיַּצֵּב שָׁם מַזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: (בראשית, סוף פרק לג).³⁰

וַיִּקַּח אֱלֹהֵי שְׁתֵּי עָשָׂר אֲבָנִים כְּמִסְפַּר שְׁבָטֵי בְנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֵלָיו לֵאמֹר יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֶךָ: (מלכים א יח לא).³¹

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: הזכרנו בהערת השוליים על פירוש רמב"ן לעיל, שרבים וטובים ניסו למצוא סדר או היגיון, או עקביות בשימוש בשם יעקב וישראל, מפרשתנו ואילך לאורך התורה והתנ"ך כולו, וכל המחכימו בעניין זה יבורך ויתברך. מה שאנו מצאנו, בעקבות מדרש שכל טוב בפרשתנו, בראשית לה י, שלפחות בין החלפת השם הראשונה ע"י המלאך ובין השינוי השני בבית אל ע"י הקב"ה, יש סדר. בין שניהם מופיע בעקביות עדיין רק השם יעקב: "לא נמנע הכתוב לקוראו יעקב, ולא קראו ישראל, עד שנגלה עליו הקב"ה וקראו ישראל. ואח"כ ... פעמים יעקב ופעמים ישראל", לשון מדרש שכל טוב. רק אחרי החלפת השם השנייה, ע"י הקב"ה, רק אחרי קיום השטר בחותמיו, מופיעים ישראל ויעקב באופן שקשה למצוא בו סדר והיגיון, כמו שמות זהים. אבל בין החלפת השם הראשונה ע"י המלאך ובין השינוי השני בבית אל ע"י הקב"ה יש סדר. בין שניהם מופיע בעקביות עדיין רק השם יעקב. חוץ משני מקרים! מצאו מקרים אלה ושלחו לנו את הסברכם!

²⁹ המשמעות של מדרש זה לעניינינו הוא שישראל הוא שם האומה. האומה שהמלאכים מצפים שתופיע בעולם. יעקב כאיש פרטי נקרא פעמים יעקב ופעמים ישראל. גם בניו נקראים יותר בני יעקב מבני ישראל, אבל העם הוא עם ישראל ולא עם יעקב. אלא שלשם כך, גם הוא האב הנבחר על פני אדם, נח, אברהם ויצחק שקדמו לו ונדחו, צריך לשנות את שמו. "לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך" במובן הלאומי, שם העם בכללותו. והיום כמובן מדינת ישראל ולא מדינת יעקב (ולא מדינת יהודה...). בדיעבד, גם אברהם ויצחק נקראים ישראל (בראשית רבה סג ג). ולדורות, בכל ציווי התורה וסיפוריה אחרי ספר בראשית, "בני ישראל" ולא "בני יעקב". על עצם תוכנו של המדרש, מדוע יעקב זכה ולא אברהם הגר ולא יצחק שיצא ממנו עשו, שלא לדבר על אדם הראשון הגנב ונח השיכור, יש הרבה לומר ולדרוש. במה היה יעקב טוב מהם? אבל זה עניין אחר שנשאיר לשואבי המים להחכימו בו ככל אשר תמצא ידיהם ויעלו דליהם מן הבאר מים חיים.

³⁰ אנחנו חוזרים לפסוק שכבר הבאנו בראש דברינו, לחיזוק מדרש אגדה (בובר) לעיל, המבוסס על הביטוי "אלוהי ישראל" ונסמך לשם כך על פסוק מספר דברי הימים. הקריאה בשם "אלוהי ישראל" מצויה כבר בספר בראשית. בתוך, בין שינוי השם מיעקב לישראל שמו המלאך ובין "קיום השטר" ע"י הקב"ה, יעקב לא ממתין וטובע את מטבע הלשון "אלוהי ישראל", לאחר שצלח בשלום את המפגש עם עשו, בא שלם עיר שכם, קונה חלקת שדה, חוזר ומתיישב בארץ ובונה מזבח ולכאורה משלים את נדרו אשר נדר ביציאתו לחרן בחוסר כל. ראה אמנם הביקורת על מעשה זה בבראשית רבה עט ח: "ויקרא לו אל אלהי ישראל, אמר: אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים" ובגלל זה נענש במעשה דינה. אולי בגלל זה לא מביא מדרש אגדה ה"ל פסוק זה.

³¹ מבראשית לספר מלכים ומיעקב לאלוהי ישראל אשר מנסה להחזיר למוטב את עם ישראל ואולי לא בכדי מכנה אותם "בני יעקב". ומזכיר את שינוי שמו לישראל. ראה שימוש בלשון זו גם בסיפור על גרי האריות שהובאו לארץ ע"י שלמנאסר מלך אשור: "עד היום הָזָה הם עושים כְּמִשְׁפָּטֵי הָרִאשֹׁנִים אֵינָם יֵרְאִים אֶת ה' וְאֵינָם עוֹשִׂים כְּחֻקֹתֵם וְכַמִּשְׁפָּטִים וְכַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת בְּנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר שָׁמוּ יִשְׂרָאֵל" (מלכים ב' יז לד). חיפוש פשוט בתנ"ך של "בני יעקב" מול "בני ישראל" יכול ללמדנו הרבה מאד על ההבדל בין שני כינויים אלה. בשני המקומות היחידים בכל התנ"ך, בהם מופיע הביטוי "בני יעקב" במשמעות לאומית ולא כסיפור ההיסטורי של בני יעקב שבספר בראשית, מוסברת מיד החלפת השם לישראל. ראה פירושי סידור התפילה לרוקח [עט] אהבת עולם עמוד תנ, שמונה שני מקורות אלה מספר מלכים יחד עם שני הפסוקים שבתורה ובסך הכל: "ד' פעמים שנקרא יעקב – ישראל". לא אחד כאברהם ושרה, לא שניים כמסופר בתורה, כי אם ארבע פעמים! משמע שקשה לעקור מיעקב את שמו המקורי והעקבי.